

Ս. ԱՍՏՈՒԱԾԱԾՆԻ

ՎԵՐԱՓՈԽՈՒՄԸ ՀԱՅՈՑ ՔՈՎ

(Շար. Բազմ., 1950, թիւ 9-10, էջ 207)

ՄԱՍՆ Բ.

ՎԵՐԱՓՈԽՈՒՄԱՆ ՏՕՆԻՆ ԱՌԱՋԻՆ ՕՐՈՒԱՆ
ԿԱՆՈՆԸ

ՆԵՐԿԱՑԱՑՈՒՄ. — Երեք կանոններ ունին Վերափոխման տօնին համար, որոնցմէ առաջինը Շարակնոցներու մէջ ընծայուած է միշտ Մ. Խորենացիին (բայց մէկ անգամ էր Յովհ. Մանգալեանի կը տրուի). միւս երկուքը շարադրուած են Ս. Ներսէս Շնորհալին (1167-1172)՝ առաջին կանոնին հետեւողութեամբ և նմանութեամբ:

Աւելորդ կը նկատենք ցոյց տալ՝ թէ ինչպէս հոս ալ վերափոխման վարդապետութիւնը զուտ կաթողիկէ և ընդհանրական ըմբռնումով է. ու այս այնքան յայտնի է, որ ոչ ոք կրնայ տարակոյս հանել ասոր մասին. բաւական է ուշադրութեամբ կարդալ մասնաւորապէս Օրհնութիւնը և Հարցը:

Դիտել կու տանք սկիզբէն որ այս կանոնին հեղինակը առ այժմ ով ալ եղած ըլլայ ճանշցած պէտք է ըլլայ կեղծ-Դիոնիսիոսի «առ Տիտոս» նամակը և կեղծ-Մելիտոնի «Փոխումն Մարիամու» զբրուածքը, կամ ալ ուրիշ երրորդ հասարակաց աղբիւր մը մեզմէ անծանօթ:

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՀԱՄԱՌՈՑ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒ-
ԹԻՒՆ ԱՆՈՐ ԺԱՄԱՆԱԿԻ ՄԱՍԻՆ

Արդարեւ քիչ բան ըսելիք ունինք այս կանոնին մասին, որովհետեւ ոչ միայն հին վկայութիւններ կը պակսին, այլ

նաեւ ինչպէս սկիզբէն ըսինք, գիտական և քննադատական ոչ մէկ ուսումնասիրութիւն կատարուած չէ մինչեւ հիմա այս կանոնին վրայ ալ: Հրատարակուած է ինչպէս որ է, առանց գիտական քննադատութեան, մեր Շարակնոցին³⁰ և Էջմիածնի Շարակնոցին մէջ³¹:

Կան որ անոր վաւերականութեան վրայ կը տարակուսին կամ զայն կը ժխտեն, ինչպէս օր. «Նորատ» մը³², որ զայն Ստեփանոս Սիւնեցիին կ'ընծայէ, շարժած այն պատճառէն (կամ աւելի ենթադրութենէն որ տակաւին չէ ապացուցուած) թէ շարականը և ամէնէն աւելի կանոնը մեր քով յօրինուած է յոյներու նմանութեան վրայ, ուստի յոյներու քով անոր կազմութենէն վերջ, այսինքն ոչ առաջ Անդրէաս Կրետացիէն (650-720), որ առաջին անգամ յօրինած է կանոնը յոյներու քով, և ոչ ալ Յովհաննէս Դամասկոսցիէն առաջ (Բ. դար) որ զայն կատարելագործած է³³: Ուրիշներ ընդհակառակն կ'ընդունին անվարան

(30) Հմտ. «Կարգաւորութիւն Հասարակաց Աղօթից», Վենետիկ — Ս. Ղազար, 1898:

(31) Հմտ. «Շարական Հոգեւոր Երգոց», Էջմիածին 1861:

(32) Հմտ. Սիոն 1933 Սեպտ. էջ 267:

(33) Նոյն կարծիքն է նաեւ Մ. Արեղեան Ակադեմիկոսը. տե՛ս «Հայոց հին Գրականութեան Պատմութիւն», Գիւրջ Ա. — Երեւան 1944, էջ 483, 484, 486: Այս կանոնին հարազատութիւնը կը ժխտէ նաեւ Մ. Ժիւսի Երվանդի զբնի մէջ էջ 306 և յջ. առանց սակայն ինչուն ըսելու:

կերպով աւանդութեան վկայութիւնը, ինչպէս օր. Հ. Աւետիքեան³⁴:

Մենք առ այժմ չենք կրնար ոչ մէկ վճռական խօսք ըսել անոր վաւերականութեան նկատմամբ, քանի որ, ինչպէս ըսինք, հին վկայութիւններ կը պակսին: Անտարակոյս կը գտնուէր ԺԲ. դարուն, քանի որ զայն պարունակող ձեռագիրները ԺԳ. կամ գուցէ նաեւ ԺԲ. դարուն են³⁵: Կրնանք միեւնոյն վստահութեամբ գուցէ ըսել, որ Ս. Ներսէս Շնորհալին ճանշած է զայն և շատ հաւանաբար իբրեւ Մ. Խորենացիի շարադրութիւն: Պատմական ուրիշ վկայութիւններ չունինք աւելին հաստատելու: Սակայն ներուրի մեզի հետեւեալ քանի մը խորհրդածութիւնները ընել երկու կամ երեք գլխաւոր դժուարութիւններու նկատմամբ, որոնցմէ մէկը կամ միւսը կը զօրէ Մ. Խորենացիի վերջի շեղումը նամակին համար ալ:

ա) Կ'ըսուի, ինչպէս վերեւ տեսանք, որ շարականի և կանոնի դրութիւնը մեր քով մտած է յոյներու օրինակին վրայ, ուստի Բ. դարէն ոչ շատ առաջ. և թէ նաեւ մտած ըլլայ մեր քով ճիշտ այս դարուն, նշանաւոր գրիչ և երաժիշտ Ստ. Սիւնեցիի և իր քրոջ Մարիամի ձեռքով: Ուստի ժխտելով վաւերականութիւնը մեր կանոնին և յետոյ փնտռելով անոր հեղինակը, չեն գտներ Ստ. Սիւնեցիէն աւելի յարմար հեղինակ մը (որովհետեւ իսկապէս այն կանոնը կը պահանջէ միջակէ վեր ձեռք մը):

Այս դատաստանին նկատմամբ պիտի ուզէինք հարցնել ամէնէն առաջ, ինչպէս կ'ապացուցուի թէ կանոնի գործածութիւնը

մեր քով մտած է անպատճառ յոյներու նմանութեամբ և Բ. դարէն ոչ առաջ: Զօրաւոր փաստեր չկան. ունինք օր. Սըրբոց Հոփսիմեանց եթէ ոչ բոլոր կանոնը, բայց գոնէ օրհնութիւնը³⁶, անտարակոյս գործ կոմիտաս Կաթողիկոսի (617-625). ուստի Անդրէաս Կրետացիէն բաւական առաջ. բաց ասկէ՝ շատ աւելի տրամաբանական է որ Կոմիտաս Կաթողիկոսի շարականը առաջինը չըլլայ, այլ իրմէ առաջ ուրիշներ ըլլան գէթ Զ. դարուն: Եւ անա այսպէսով ազատեցանք Յոյներու հետեւողութենէն և նմանողութենէն: Ուշ զննելու է որ նոյն իսկ եթէ ընդունինք որ մեր կանոնի դրութիւնը յոյներէն առած ըլլանք, ուստի Անդրէաս Կրետացիէն վերջ, ասկից անպատճառ չի հետեւիր որ վերափոխման կանոնը Անդրէաս Կրետացիէն գրուած ըլլայ. որովհետեւ կրնար այս կանոնը՝ իբրեւ կանոն՝ վերջը կազմուած ըլլալ, բայց իբրեւ շարական շատ առաջ: Ասկից գաւտ ունինք՝ եթէ ոչ զօրաւոր՝ բայց գոնէ ոչ բոլորովին անարժէք նշաններ, որ մեր եկեղեցւոյ մէջ ալ հին ժամանակներու մէջ կային երգեր կամ շարականներ, ինչպէս Մեծն Սահակի և Մեսրոպի օրերուն, որոնք զբաւոր աւանդութեան համաձայն, ոչ միայն կազմեր են մեր ժամերգութիւնը, այլ նաեւ շարադրեր են երկուքն ալ շարականներ որ մինչեւ մեր օրերը հասեր են³⁷: Ղազար Փարպեցի, օրինակի համար³⁸ իր Պատմութեան մէջ, յետ խօսելու վերոյիշեալ մեր Ս. Հայրերուն ըրած մեծ գործին վրայ, կ'ըսէ որ անոնց ձեռքով «գարդաբեցան պաշտամունք Սուրբ Եկեղեցւոյ»:

(34) Հմտ. «Բացատրութիւն Շարականաց», Հ. Գարբիէլ Աւետիքեան, Վենետիկ 1814, էջ 484...

(35) Հմտ. «Շարական Հոգեւոր Երգոց» էջ Ա-Դ. և «Կարգաւորութիւն Հասարակաց Աղօթից» էջ ԻԵ:

(36) Հմտ. «Կարգաւորութիւն Հասարակաց Աղօթից», էջ 823:

(37) Հմտ. «Շարական Հոգեւոր Երգոց», էջ Ա-Դ. «Նախ Ս. Իսահակ և Ս. Մեսրոպ ասացին զուրկ եւ զանակաւոր ձայնս և զկարգն Աւագ Շարաթուն, և Ս. Մեսրոպ զկարգն Ապաշխարութեան»:

(38) Հմտ. Ղազար Փարպեցի, «Պատմութիւն Հայոց», Վենետիկ 1873, էջ 47:

և յետոյ ժողովրդեան բարեպաշտութիւնը նկարագրելով կ'աւելցնէ թէ անոնց օրերուն ժողովուրդը «լի հոգեւոր օգտիւ, ընթանային խնդարիցք... սաղմոսելով և կցուրդս ասելով ընդ ամենայն տեղիս...»։ Արդ «կցորդ» կամ «կցուրդ» բառը, Հայկազեանի հեղինակաւոր վկայութեամբ³⁹, կը համապատասխանէ լատիններու և յոյներու «Antifona» և «Carmen» բառերուն, որ ինչպէս գիտենք, և կեղեցական համառօտ երգեր կամ տաղեր են. իմաստ մը որ շատ կը յարմարի մեր հին շարականներուն, մասնաւորապէս Ս. Սահակի ու Մեսրոպի ընծայուածներուն⁴⁰։

Ասկէ զատ է. և Բ. դարերուն, ինչպէս քիչ վերջ պիտի տեսնենք. Յովհ. Իմաստասէրի և իր վարժապետին թէոզորոս ֆոթենաւորի քով, «կցուրդս ասել» կը նշանակէ առանց ոչ մէկ տարակոյսի, հոգեւոր կամ եկեղեցական երգեր երգել։

Մեր մի և նոյն արժանահաւատ պատմագրին (Ղ. Փարպ.) քով, Ս. Սահակի մասին դեռ աւելի նկատողութեան արժանի անդրադարձութիւն մը կայ⁴¹. — Խօսելով Ս. Հայրապետին բազմակողմանի կարողութեան վրայ, կ'ըսէ. «... յոյժ առջեւ անցանէր վարժիւք զբազում գիտնովք Յունաց, եղեալ կատարեալապէս հմուտ երգողական տառիցե և հռետորական յորդասաց յայտնարանութեան»։ Միթէ այս խօսքերուն վրայ չենք կրնար հիմնուիլ, մեր Ս. Հայրապետին կարող ձեռքերուն ինչ ինչ շարականներ յատկացնելով։

Գալով Ս. Կոյսին ի պատիւ երգուած և գրուած շարականներու հնութեան, ունինք է. և Բ. դարէն (ուստի Անդրէաս Կրետացիէն առաջ կամ ժամանակակից) վկայութիւններ, կամ աւելի, ակնարկներ, ինչպէս օրինակի համար, թէոզորոս ֆրոթենաւորին Ս. Կուսին ի պատիւ գրած ճառին մէջ⁴². և յետոյ Օձնեցիի քով⁴³։

Իսկ գալով Վերափոխման առաջին կանոնին Ստ. Սիւնեցիի զրչին ընծայուելուն, պիտի փափարէինք աւելի հմտանալէն լուսարանել մեր մեծ տարակոյսը, այսինքն թէ ինչո՞ւ և ի՞նչպէս՝ այնուհանդերձ որ մէկ կողմէն Ստ. Սիւնեցիի անունով մեր ձեռքը հասած են բազմաթիւ և գեղեցիկ շարականներ, միայն այս վերափոխման կանոնը Խորենացիին ընծայուած է և ոչ մէկ տեղ Ստ. Սիւնեցիին։

բ) Պիտի ըսուի սակայն որ այս կանոնը չի կրնար աւելի առաջ ըլլալ այն աղբիւրներէն որոնցմէ օգտուած է շարադրողը. և որովհետեւ անոր մէջ, ինչպէս ըսինք, դէպքերու և նկարագրութեան որոշ նմանութիւններ կան կեղծ-Պիտիսիոսի և կեղծ-Մելիտոնի գրուածքներուն հետ, ուրեմն չի կրնար ասոնցմէ առաջ շարադրուած ըլլալ, այսինքն Ե. դարու չի կրնար ըլլալ։

Այս զգուարութեան, որ միեւնոյն է Խորենացիի նամակին նկատմամբ եղածին, առ այժմ կր կարծենք որ կարելի ըլլայ այսպէս մը համառօտ պատասխանել։ — Ամենէն առաջ վերոյիշեալ երկու անվաւեր գրուածքներու ժամանակը փաստացիօրէն

նայինք և երկրայինք», (էջ 174)։ — «Վերստին գեղեցկացուցուր զբանայեղ ճշտագարանաց գովասացութեան մերոյ», (էջ 176)։ — «Փոխեցէր զմարմնաւոր թմրկահարութիւնս ընդ հոգեւորսն», (էջ 182)։ (Տես Յովհաննու Իմաստասիրի Օձնեցւոյ Մատենագրութիւնը, Վննակ - Ս. Ղազար, 1833)։

(43) Հմտ. «Յովհաննու Իմաստասիրի Օձնեցւոյ» Մատենագրութիւնը. Վննակ - Ս. Ղազար, 1833, էջ 29, կանոն ԻԲ և ԻԳ։

տակաւին չէ որոշուած, մանաւանդ թէ ներկայիս ալ կարելի է նկատել զանոնք գրուած Ե. դարու կէսին կամ վերջաւորութեան⁴⁴։ Յետոյ անկարելի չէ (ոչ ալ ապացուցուած է) որ ուրիշ հասարակաց երրորդ աղբիւր մը ըլլայ, շատ աւելի հին (գրաւոր կամ նոյն իսկ բերանացի), որմէ մեր հեղինակը, ըստ աւանդութեան Մ. Խորենացին, օգտուած ըլլայ շարադրելու համար թէ իր վերոյիշեալ նամակը և թէ Վերափոխման այս կանոնը։

գ) Պիտի ըսուի (և կ'ըսուի ալ) հուսկ, նոյն իսկ եթէ ընդունինք որ այս կանոնը (և վերոյիշեալ նամակն ալ) գրուած ըլլայ Ե. դարուն, չի կրնար սակայն Մ. Խորենացիի գործ ըլլալ, որովհետեւ այլ եւս գիտական կերպով ապացուցուած է A. Carrière-եաններուն հետ, որ Մ. Խորենացին Ե. դարու մարդ չէ, այլ աւելի ուշ դարու։ Որ ըսել է H. Leclercq-ի յօդվական ու վճռական խօսքերով «Avec A. Carrière, (այսինքն 1891-էն սկսեալ) ... l'historien le plus populaire d'Arménie (այսինքն Մ. Խորենացին) connu une destinée nouvelle»⁴⁵։

Թէեւ յինքեան մեր նիւթէն դուրս է այս զգուարին հարցը, սակայն անկարելի է գէթ խօսք մը չըսել անոր նկատմամբ, ճշմարտութեան սիրոյն համար և մեր ուսումնասիրութեան ընելիք վերջին հետեւանքին ի նպաստ։ Ուրիշներու հեղինակութեան վրայ հիմնուելով կը պատասխանենք շատ համառօտ կերպով։ — Մեր Ս. Պատմահօր հարցը մեզի չի թուիր

լուծուած ըլլալ ի նպաստ հակառակորդներուն։ Որովհետեւ ճշմարտ է, այո՛, որ Ա. Կարրիէր, և նուազ հեղինակութեամբ՝ ուրիշներ, լուրջ զգուարութիւններ գտած են Մ. Խորենացիի գործերուն (զլխաւորապէս Պատմութեան զբքին և «Սշխարհագրութեան») վաւերականութեան և ժամանակի մասին, և ժամանակ մը կարծեր են վերջնականապէս փոխած ըլլալ անոր բախտը, սակայն եթէ նկատենք մեր պատմահօր շուրջ պատմական և քննադատական պատմութիւնը, պիտի տեսնենք որ անոր պաշտպան կանգնած երեւելի հեղինակներ չեն պակասած, որոնք բաւարար կերպով պատասխանեցին ժամանակին հակառակորդներէն եղած բոլոր զգուարութիւններուն։ Այսպէս օր. Հ. Բ. Սարգիսեան մասամբ⁴⁶, բայց ամէնէն աւելի Անգլիացի նշանաւոր քննադատը F. Conybeare⁴⁷. ասոր տուած երկար լուրջ և զօրաւոր հերքումէն և ուրիշներու տուած պատասխաններէն վերջ, որ հակառակորդներէն շատերը համոզեցին, ինչպէս կը վկայէ Մանուկ Աբեղեան⁴⁸, կարծեմ կրնանք ըսել թէ շատ առարկայական չէ, այլ քիչ մը կողմնակալ և չափազանցուած է վերոյիշեալ յօդուածին մէջ տրուած դատաստանը Խորենացիի հարցին շուրջ. իբրեւ թէ ամէն ինչ վերջացած ըլլար Ա. Կարրիէրէն վերջ. ընդհակառակն այսօր Հայաստանի կաճաօրն և իր գիտնականներու կարծիքը, նպաստաւոր է մեր պատմահօր. բաւական է կարդալ նշանաւոր աղագեմիկոս Մ. Արեղեանի ըսածները Խորենացիի մասին, իր «Հայոց հին

(39) Հմտ. Բաղդրէ Հայկազեան Լեզուի, Հատ. Ա. Վննակ 1886, էջ 1140, սին երկրորդ։

(40) Հմտ. Նախընթաց 37դ ծանօթութեան մէջ յիշատակուածը։

(41) Հմտ. Ղազար Փ. էջ 42։

(42) Հրատարակուած Օձնեցիի զօրքերուն հետ. — «Փաստաբանական երգարաններէն հոգեւորական հմտագրանք», վերագրուողը ի սերկեան աւուրս դասախոսութեամբ...», (էջ 172)։ — «Այսօր ցնծան բերկրական կցորդիւք, և գեղազանակ պարախոսութեամբ երկ-

(44) Հմտ. Բ. Ալթանէրի և Մ. Ժիւժիի վկայութիւնները և ինչ որ անոնց մասին ըսուեցաւ նախընթաց 6 և 7 ծանօթութիւններուն մէջ։

(45) Dict. d'Arch. et Liturgie chrét. Հատ. ԺԱ. — «Moïse de Khoren» անունին տակ, սին 1691 երկրորդ մաս։

(46) Հմտ. «Տեսութիւն Սեդրեաբոսի Պատմութեան և Խորենացւոյ Աղբիւրաց»։ Վննակ - Ս. Ղազար, 1893։

(47) Հմտ. Byz. Zeitschrift. 1901. 3-4 Heft. հայերէնի թարգմանուած «Հանդէս Ամսօրեայ»-ի մէջ. 1902, — էջ 1, 85, 129, 194, 236. — 1903, էջ 30, 33, 152, 215, 317, 325. — (Իսկ Ա. Կարրիէրի համար զգուարութիւններուն համար տես միեւնոյն թերթին մէջ 1893, էջ 134, 178, 250, 309. — 1894, էջ 53, 120, ...)

(48) Հմտ. «Հայոց Հին Գրականութեան Պատմ.», էջ VII-VIII և 1-5։

զրականությունն պատմությունն» Ա. հատորին մէջ, էջ 254-258. ու զնեղով զլիւսաւորապէս Արարիկի կողմէ գրուած յառաջարկներն (էջ 1-5):

Ասկէ զատ հնարասական պեղումներն ալ աննպաստ չեն, ինչ որ կ'երևի, մեր պատմահօր հարցին⁴⁹:

Եթէ հարցուի այս բոլորէն վերջ, ինչո՞ւ համար արդեօք շատերու կարծիքը դեռ աննպաստ մը մնայ մեր պատմահօր մասին. ահաւասիկ ինչ կը համարձակի ըսել Հայաստանի հմուտ և անուանի աւագները, որուն խօսքերը այսպէս կը համոզուին. — ասիկա արդիւնք է մեր պատմահօր շուրջ կատարուած քննադատական պատմութեան՝ շատերու կողմէ առարկայական ծանօթութեան մը պակասին. ասոր վրայ տեսչեցնելու է, կ'ըսէ, այն խառնակութիւններն ու մթնոթիւնը, զոր ստեղծած են ոմանց գործածած սխալ մեթոտները. և հուսկ, այն հոգեբանական բնական երեւոյթը տեսակ մը յոռետեսութեան և անվստահութեան, զոր կը զգանք անգլիորէն զրպարտուած անձի մը հանդէպ⁵⁰:

(49) Հմմտ. հետեւեալ ուսումնասիրութիւնները.

ա) Գրիգոր Տէր-Մկրտչեան «Արարատ» ամսագրին մէջ, 1908, էջ 564-589. (որով պատուական հեղինակը կը թուի լուծած ըլլալ յունարան դպրոցի սկզբնաւորութեան դժուարին հարցը, հասցնելով զայն մինչեւ Ե. դար).

բ) Մ. Արեղեան «Հայ ժողովրդական առասպելները Մ. Խորենացու Հայոց Պատմութեան մէջ», Վաղարշապատ 1899.

գ) «Մովսիսի Խորենացու Պատմութիւն Հայոց», աշխատութեամբ Մ. Արեղեանի և Ս. Յարութիւնեանի, Տփղիս 1913, էջ 109-116.

դ) Հ. Բ. Սարգիսեան, Բազմ. 1903, էջ 509, 541. 1914, էջ 290.

ե) Հ. Կարապետ Տէր-Սահակեան, Բազմ. 1906, էջ 325.

զ) Հ. Յովհանն Աւեր, Բազմ. 1937, էջ 129...

(50) Հմմտ. «Հայոց Հին Գրականութեան Պատմ.», էջ 257.

Ուստի այսօր ալ կարելի է նկատել Մ. Խորենացի իբրեւ հեղինակ այս կանոնին (և վերոյիշեալ նամակին), քանի որ տակաւին որոշ ապացուցուած չէ անոր Ե. դարու հեղինակ չըլլալը:

ՄԱՍՆԱԿԱՆ ՀԵՏԵՒԱՆՔ

Եղած նկատողութիւններէն կը հետեւի վերափոխման Ա. կանոնին նկատմամբ ալ, որ ա) տակաւին համոզիչ բաւարար պատճառ չունինք որ մեզ ստիպէ տեղափոխել անոր շարադրութեան ժամանակը Ե. դարէն մեզի աւելի մօտ ժամանակներու. կամ բ) ժխտելու անոր Մ. Խորենացիէն գրուած ըլլալը:

ՄԱՍՆ Գ.

Ս. ԱՍՏՈՒԱԾ-Ի «ՓԱՌԱՌՈՐԵԱՆ ԵՒ ՕՐՀՆԵԱՆ» ԿՅՈՒՐԴԵՐ

ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՄ

Ամենօրեայ ժամասացութեան մէջ երկու անգամ կ'երգենք այս կցուրդը «Ս. Աստուած» էն անմիջապէս վերջ. որուն խօսքերը թէեւ ծանօթ, լաւ է սակայն հոս մեր աչքին առջեւ ունենալ. «Փառաւորեալ և օրհնեալ միշտ սուրբ Կոյս Աստուածածին Մարիամ, մայր Քրիստոսի. մատո՞ զաղաչանս մեր Որդւոյ քո և Աստուծոյ մերոյ»:

Այդ կ'ուզենք երեք բան այս կցուրդի մասին քննել. նախ՝ թէ ի՞նչ է անոր բուն իմաստը, այսինքն ի՞նչ իմաստով է առնուած «փառաւորեալ» անցեալ դերբայը. երկրորդ՝ ո՞րքան հին է. երրորդ՝ ո՞վ է հեղինակը:

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՀԱՄԱՌՈՏ ՌԻՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ ՅԻՇԵԱՆ ԿՅՈՒՐԴԻ ՄԱՍԻՆ

Ա) «Փառաւորեալ» բառին իմաստը. Այս անցեալ դերբայը գրարարի մէջ շատ

իմաստներ կրնայ ունենալ, ինչպէս գիտենք, կրնայ նշանակել փառաւորութիւն մը անցած ժամանակի մը մէջ եղած և վերջացած, Ս. Կոյսի կենդանութեան առաջին, այս երկրի վրայ. փառաւորութիւն մը Ս. Կոյսի, մարդոց կամ Աստուծոյ կողմէն տրուած: Կրնայ նշանակել նաեւ ներկայ և տեւող փառաւորութիւն մը երկնքի մէջ: Կամ նաեւ այս երկրորդ պարագային, կրնայ նշանակել փառաւորութիւն մը անոր հոգւոյն միայն, յատուկ առ հասարակ բոլոր սուրբերուն, կամ անոր հոգւոյն և մարմնոյն, իր Որդւոյն Յիսուսի Քրիստոսի յատուկ:

Առաջին նշանակութիւնը դիւրաւ կը մերժուի, որովհետեւ հոս այս կցուրդի մէջ կ'ենթադրուի և կ'ալիւարկուի անտարակոյս տեւական փառաւորութեան մը, ուստի ներկայ և ոչ անցած: Որով երկրորդ իմաստը միայն կը մնայ, որու մասին կ'ուզենք գիտնալ, արդեօք կ'ալիւարկուի՞ հոս Ս. Կոյսի հոգւոյն փառաւորութիւնը, այսինքն կ'ենթադրուի՞ թէ ոչ՝ անոր վերափոխումը:

Մեզի կը թուի որ «փառաւորեալ» անցեալ դերբայը հոս նշանակէ մարմնով և հոգով փառաւորուած երկնքի մէջ: Ահա թէ ի՞նչ պատճառներու համար:

1) Երգուած կցուրդի դիրքէն և շրջանակէն կը հետեւի, որ Ս. Կոյսի փառաւորութիւնը միւս սուրբերու ունեցած փառաւորութենէն տարբեր է. նախ՝ այն հանդիսաւոր եղանակին համար որով Ս. Կոյս փառաւորուած կը կոչուի. յետոյ՝ նաեւ այս բային, կցուրդին մէջ բռնած դիրքին համար: Արդարեւ, կարծես թէ յատուկ համակարգութիւն մը կայ այս աղօթքի

(51) Հմմտ. Հ. Մ. Չաւչեան, «Պատմութիւն Հայոց», Հա. Բ., էջ 630-639, մեր երեւելի Հայր անժխտելի փաստերով ցոյց կու տայ «Ս. Աստուած»-ի գոյութիւնը մեր քով է դարու սկզբնաւորութենէն առաջ, և խաչեալ Քրիստոսի ի պատիւ երգուած ըլլալը: Ուստի հաւանաբար Զ. դարուն մեր քով կը գտնուէր ու կ'երգուէր ոչ թէ ռակայն Անտիոքի ասորիներու Պետրոս փուլոն

զովասանական և ինդրական մասերու միջեւ, այնպէս որ կարծես հետեւեալ իմաստը ունենայ. — Ով Ս. Կոյս, մայր Աստուծոյ, աղօթէ Քրիստոսի մեզի համար, քանի որ երկնքի մէջ այնքան փառաւոր և քու Որդւոյդ մօտ ու միւլաւոր դիրքի մը մէջ ես: — Որ ըսել է Ս. Կոյսի փառաւորութիւնը կը յիշուի, ոչ թէ իբրեւ բացատրութիւն կամ պարզ հետեւանք մը իրեն եղած այնքան շնորհներուն, այլ իբրեւ յատուկ և զատ շնորհք մը միւսներուն վրայ աւելցած:

Կարծես թէ նաեւ յատուկ յարաբերութիւն մը կայ Ս. Կոյսի այս կցուրդի և «Սուրբ Աստուած»-ի միջեւ. քանի որ այս երեքսրբան օրհնութիւնը մեր քով կը թուի երգուած ըլլալ միշտ խաչեալ և յարուցեալ Քրիստոսի ի պատիւ⁵¹. ուստի Ս. Կոյսի և Քրիստոսի և իրենց փառաւորութեան միջեւ, կարծես զուգակշիռ մը կը կատարուի այս երկու կցուրդներուն մէջ. որ ըսել է, Ս. Կոյսը կը նկատուի իր յարուցեալ որդւոյն նման՝ փառաւորեալ վիճակի մը մէջ:

Մինչեւ հիմա մեր ըրած խորհրդածութիւնները «փառաւորեալ» անցեալ դերբային իմաստին մասին, յայտնի է հաւանականութեան սահմանը չեն անցնիր: Սակայն կայ եղելութիւն մը որ կը ստիպէ մեզ այս բառին մէջ տեսնելու ալիւարկ մը վերափոխման մասին:

Յիշելի «Սուրբ Աստուած» էն վերջ, հետեւեալ ազգարարութիւնը կը գտնենք. «Երկու կրկնեալ. և զկնի թովմայի Առաքելոյ ասացեալ, փառաւորեալ և օրհնեալ...»⁵²: Երկար քննադատութեան մը պէտք չկայ այս ազգարարութեան մէջ

(Pietro Fullone) (Ե. դարու երկրորդ կէսին) պատրիարքին հերետիկոսական իմաստով:

(52) Հմմտ. «Կարգաւորութիւն Հասարակաց Աղօթից», էջ 154 և 219: Այս ազգարարութեան հեղինակը շատ հաւանաբար Օմենցին (Ը. դար) ըլլալու է, մեր ժամկուսութեան մեծ վերանորոգիչը, ինչպէս որ քիչ վերջ պիտի տեսնենք:

Ս. Թովմասի յիշատակութեան պատճառը զիտնալու համար: Գիտենք թէ ինչ յատուկ առնչութիւն կայ այս առաքեալին և Ս. Կոյսի վերափոխման միջեւ յունական աւանդութեան, և (Ս. Բարթոլոմէոսի հետ) մեր հայկական աւանդութեան համաձայն: Այդ վերոյիշեալ ազդարարութեան մէջ «Փառաւորեալ և օրհնեալ» կցուող ընծայումը Ս. Թովմասին, մեզ կը ստիպէ մտածել վերափոխման վրայ, և յետ անոր մէջ կարգաւորել «Փառաւորեալ» անցեալ զերբայր, որ կրնայ մարմնով և հոգեով երկնքի մէջ փառաւորուած ըլլալու իմաստն ունենալ, կը ստիպուինք այս իմաստով առնել:

Եւ ահա. բ.) Ստեփանոս Սիւնեցին՝ (Ը. դար) որ մեզի օգնութեան կու գայ իր Անտիոքի պատրիարքին ուղղած նամակին մէջ, ղեռ անտիպ (որ եթէ նոյն իսկ իրեն չէ, բայց նոյն դարուն կրնայ ըլլալ)⁵³. որուն մէջ կը հաստատէ յայտնի կերպով, որ Ս. Թովմաս Հոգւոյն սրբոյ ներշնչումով շինած և երգած է Ս. Կոյսի այն աղօթքը անոր վերափոխման օրը⁵⁴. կ'աւելցնէ նաեւ որ այս երգը Առաքեալներէն ղրուած է «Ս. Աստուած»էն վերջ. եւն.: «Թողունք այս նամակին մէջ ըստածներուն վաւերականութիւնը. բաւական է մեզի համար գիտնալ որ նոյն դարուն մեր կցուող իրրեւ Ս. Թովմասէ՛ Ս. Կոյսի վերափոխման համար՝ շարադրուած կը համարուէր: Եւ այսպէս անտարակոյս կերպով որոշուած կը մնայ «Փառաւորեալ» ի իմաստը:

բ.) Կցուողին հնութիւնը. — Ստեփանոս Սիւնեցիի վերոյիշեալ նամակին վկայու-

թենքն կը հետեւի, որ Ը. դարուն արդէն կը գտնուէր այս կցուողը և կը նկատուէր իրրեւ Ս. Թովմասէն շարադրուած. ուստի նոյն դարէն շատ առաջ: Բայց, եթէ Սիւնեցիի նամակին այս վկայութիւնը տարակուսանք, կոյս կը վերցնէ, քանի որ նամակին վաւերականութիւնը տարակուսական է, բարեբախտաբար սակայն միեւնոյն դարէն ուրիշ աւելի հեղինակաւոր վկայութիւն մը ունինք աւ Կցուողին Ը. դարուն գոյութեան, կատարուած Օձնեցիէն՝ իր կանոններուն մէջ (աստուածա ին պաշտամունքի բարեկարգութեան առթիւ)⁵⁵:

Ահա ինչ կ'ըսէ Իմաստասէր Հայրապետը իր ԻԲ. կանոնին մէջ. — «Ապա զկնի քարոզութեան և աղօթիցն, զերեքսրբեանն երգել և զփառաբանութիւն հանդերձ սրբոյ Աստուածածնի կցորդիւն» և ԻԳ. կանոնին մէջ կրկին. — «Իսկ զսուրբ Աստուածն, հանդերձ սրբոյ Աստուածածնի կցորդիւն ի վերջն անցուցանել, որ և յայլ աւուրս»: Ուսկից կը հաստատուի ըսածնիս որ Ը. դարուն ոչ միայն կար, այլ նաեւ կը նկատուէր այս կցուողը, իրրեւ շատ հին և աւանդական աղօթք մը: Արդարեւ Օձնեցիին այնքան անգամ կրկնելը որ այս աղօթքը չգեղջուրի, չթողուր ժամասացութեան մէջ, որոշ նշան է որ իրմէ առաջ սովորութիւն կար արդէն զայն «սուրբ Աստուած»ին միացընելու, հին սովորութիւն մը որ ժամանակով անտեսուած էր ոմանցմէ: Ուստի այս հեղեղութենէն կրնանք գէթ մէկ կամ երկու (և զուգէ աւելի) դար ետեւ ելլել, հասնելու գէթ Զ. դարուն: Յիշուի մինչեւ հիմա մեր ըրած նկատողութիւններէն,

նշմարեցինք որ այս կցուողը «սուրբ Աստուած» աղօթքին ժամանակակից ըլլալու է. և քանի որ այս վերջինս, Է. դարու սկիզբէն առաջ է. ուստի մեր կցուողն ալ պէտք է նոյն ատենները գոյութիւն ունենար⁵⁶:

գ.) Կցուողին հեղինակը. — Ասոր հեղինակին նկատմամբ կը հարցուի. կրնայ արդեօք Ս. Թովմասը եղած ըլլալ, մինչեւ Է. դար հասնող աւանդութեան համաձայն: Կը պատասխանենք որ յինքեան անկարելի չ'երեւիր, բայց թէ ասիկա ճշմարիտ ըլլայ, առ այժմ կարելի չէ ապացուցանել: Այսչափը միայն կ'անդրադարձնենք, որ այս կցուողին և Ս. Պողոսի և Յովհաննէս Առաքեալի ըրած աղօթքի միջեւ, շատ նմանութիւն կայ, ինչպէս որ կը կարդանք Խորենացիի վերոյիշեալ նամակին մէջ. «ասէ Պաղոս ցամկեօրնեալ Ս. Կոյսն, անարատ առաքատս Աստուծոյ բանին... աղաչեալ գորդիւն քո և զԱստուծն մեր...»⁵⁷: Այս նմանութենէն կարծես թէ հաւանական կը թուի որ այս կցուողը գէթ Խորենացիի նամակին հնութիւնը ունենայ, ըստ որում կցուողնիս կամ շարադրուած է նամակին մէջի աղօթքին վրայէն, կամ ալ անոր գործածած աղբիւրներուն վերայէն: Ուստի քիչ մը հիմնուած կրնայ թուիլ այն աւանդութիւնը, որուն համաձայն այս կցուողը (հիմնական կերպով) շարադրուած է Ս. Թովմասէն կամ ուրիշ առաքեալէ մը:

(56) Հմտ. Նախընթաց Թիւ 51 ծանօթութիւնը:

(57) Հմտ. Մ. Խորենացիին նամակը նոյն տ. էջ 291.

ՄԱՍՆԱԿԱՆ ՀԵՏԵՒԱՆՔ

Ուստի համառօտ կերպով կրնանք այսպէս ըսել. — Մեր ամենօրեայ Ս. Կոյսին ի պատիւ երկու անգամ երգած կցուողը, ա) ուղղուած է վերափոխուած Ս. Կոյսին. բ) Ը. դարուն կար և կը նկատուէր իրրեւ շատ հին աղօթք մը, Ս. Թովմասէն շինուած, ուստի Ը. դարէն շատ աւելի առաջ գոյութիւն ունէր: — Այն յատուկ յարաբերութիւններուն համար որ ունի «Սուրբ Աստուած» աղօթքին հետ, պէտք է գէթ նոյնչափ հին ըլլայ, այսինքն Զ. դարուն պէտք է գոյութիւն ունեցած ըլլայ: Բայց քանի որ նմանութիւններ ունի Խորենացիի նամակին մէջ յիշուած Ս. Պողոս և Յովհաննէս առաքեալներու ըրած աղօթքին հետ, ուստի անկարելի չէ որ շատ աւելի հին ժամանակներու պատկանի, զուգէ առաքելական շրջանին:

ԵԶՐԱԿԱՅԻՆ ԹԻՒՆ

Ուստի Ս. Կոյսի վերափոխման մասին շատ յարգի աւանդութիւն մը ունինք մեր քով, որ մեր Ե. ոսկեղէն դարուն, Գ. դարուն՝ Գրիգոր Լուսաւորչին և մինչեւ իսկ Քրիստոնէութեան առաջին դարուն կը հասնի: Աւանդութիւն մը ոչ բոլորովին անհիմն և ոչ բոլորովին անարժէք. ցաւալի է որ զժուարին ու տակաւին բոլորովին չլուծուած հարցերու հետ միացած է:

Այլ եւս աւելի հմուտ ու քաջ քննադատներուն կը թողում զբաղիլ մեր այս գեղեցիկ աւանդութեամբ, սպասելով անհամբեր անոնց տալիք վերջնական լուծումին:

Հ. ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԽԱՅԵԱՌ

Վերջ

(53) Հմտ. Բազմ. նոյն տ. էջ 114, ծանօթ. 5, Հմտ. Նաեւ Հ. Զարհանալիան, «Պատմութիւն Հայ հին Գրութեան», Գ. տպագրութիւն, Վենետիկ 1932, էջ 494 և ծանօթ. 1.

(54) Ահա իր խօսքերը «Ի փոխման Աստուածածնին ազգ եղեւ Առաքելոյն Թովմայի ի Հոգւոյն Սրբոյ, և ասացեալ զՓառաւորեալն զաղաւթսն, զոր և այլ Առաքեալք միաբանեալ, և զկնի Սուրբ Աստուածին եղեալ զՓառաւորեալն զմիշտ Կոյսն, որ է ստոյգ վկայ Խաչեցարին, Որդւոյ առնթեր, բարեխաւս կալով...»:

(55) Հմտ. «Յովհաննէս Իմաստասիրի Օձնեցւոյ», Մատենադրութիւնը, Վենետիկ 1833, էջ 29, կանոն ԻԲ. և ԻԳ.